

גלות ופרשנות: קרל פופר והמצאתה מחדש של ההיסטוריה של המחשבה המדינית האירופית

לאחר שגלה מן התרבות האינטלקטואלית היהודית העשירה של וינה אל מחוזותיה הנידחים של ניו־זילנד, נתן קרל פופר (Popper) ביטוי למצבו הקיומי הקשה בשורת פרשנויות לכתבי יסוד של תרבות המערב, ובכך שינה כליל את דרך הפרשנות של המחשבה המדינית האירופית. שעת חירום פוליטית הייתה, לדעת פופר, גם עת של מצוקה אינטלקטואלית חמורה. משום כך הוא השתמש בהיסטוריה של המחשבה המדינית ככלי נשק נגד הטוטליטריות, כלי שחושל על הסדן של המתודה המדעית שלו. דוד ויינשטיין ואביהו זכאי בוחנים כיצד התאים פופר את שיטת ה"רציונליזם הביקורתי" שלו כדי לפרש את אפלטון, הגל ומרקס, כמבשרי הפשיזם המודרני. כל פרשנות של טקסטים פילוסופיים פוליטיים מעניקה להם תוכן חדש. אך כאשר הפרשנות היא בגדר "מאמץ מלחמתי" הנערך מגלות כפויה, כפי שאכן היה הדבר עם פופר, הרי הפירושים הופכים לא רק ייחודיים, אלא אף פולמוסיים.

בשנת 1943 בעת ששהה בגלות בניו־זילנד, כתב פופר אל חוקר האמנות ארנסט גומברייך (Gombrich), ידיד קרוב וגולה מווינה אף הוא, כי פרסום כתב־היד הוא "צורך הכרחי ביותר, אם אכן ניתן לומר דבר שכזה בעת שהדבר היחיד החשוב באמת הוא ניצחון במלחמה". כפי שכתב באוטוביוגרפיה שלו שנים מאוחר יותר, ההחלטה לכתוב את **החברה הפתוחה ואויביה** נפלה "בחודש מארס 1938, ביום שבו קיבלתי את הידיעה על הפלישה [של גרמניה] לאוסטריה". וכפי שכתב בביוגרפיה האינטלקטואלית שלו, **חיפוש שלא־נגמר** (*Unended Quest*), הוא "לא יכול היה להימנע" מלאסור מלחמה רעיונית על היטלר. **החברה הפתוחה ואויביה** הוא "ספר מלחמתי", התוודה פופר בפני הפילוסופים ישעיה ברלין ואלפרד אייר (Ayer), בעת שביקר באוניברסיטת אוקספורד בשנת 1946. בספר **חיפוש שלא־נגמר** הוא מגדיר את ספריו **החברה הפתוחה ואויביה ודלות ההיסטוריציות** כ"מאמץ המלחמתי" שלו, ספרים שכתב "כהגנה על החירות מפני רעיונות טוטליטריים ואוטוריטריים, וכאזהרה מפני הסכנה שבאמונות הטפלות שבהיסטוריציות", בייחוד בהיסטוריציות של גאורג וילהלם פרידריך הגל (Hegel). לנוכח "אחריותם המיוחדת של הגל וההגליאנים לגבי כל מה שקרה בגרמניה", ראה פופר את חובתו כפילוסוף לחשוף את התורה ההגליאנית "כתורה פסבדו־פילוסופית" ומסוכנת מבחינה פוליטית. ההיסטוריציות של הגל, כך כתב פופר, "עודדו" ו"תרמו" להגות ולמעשה המדיני הטוטליטריים.

כמו ילדינו והתאוריות שלנו, ובעצם כל מה שאנו עושים: הדברים שאנו יוצרים הופכים לעצמאים ומנותקים מיוצרים. אנחנו רוכשים יותר ידע מילדינו או מהתאוריות שלנו מכפי שהנחנו להם. זו הדרך שבה אנחנו מחלצים עצמנו מִקִּיצת הבורות שלנו.
(קרל פופר, **חיפוש שלא־נגמר**, 2002)

מאבק בפשיזם וכוחם של רעיונות

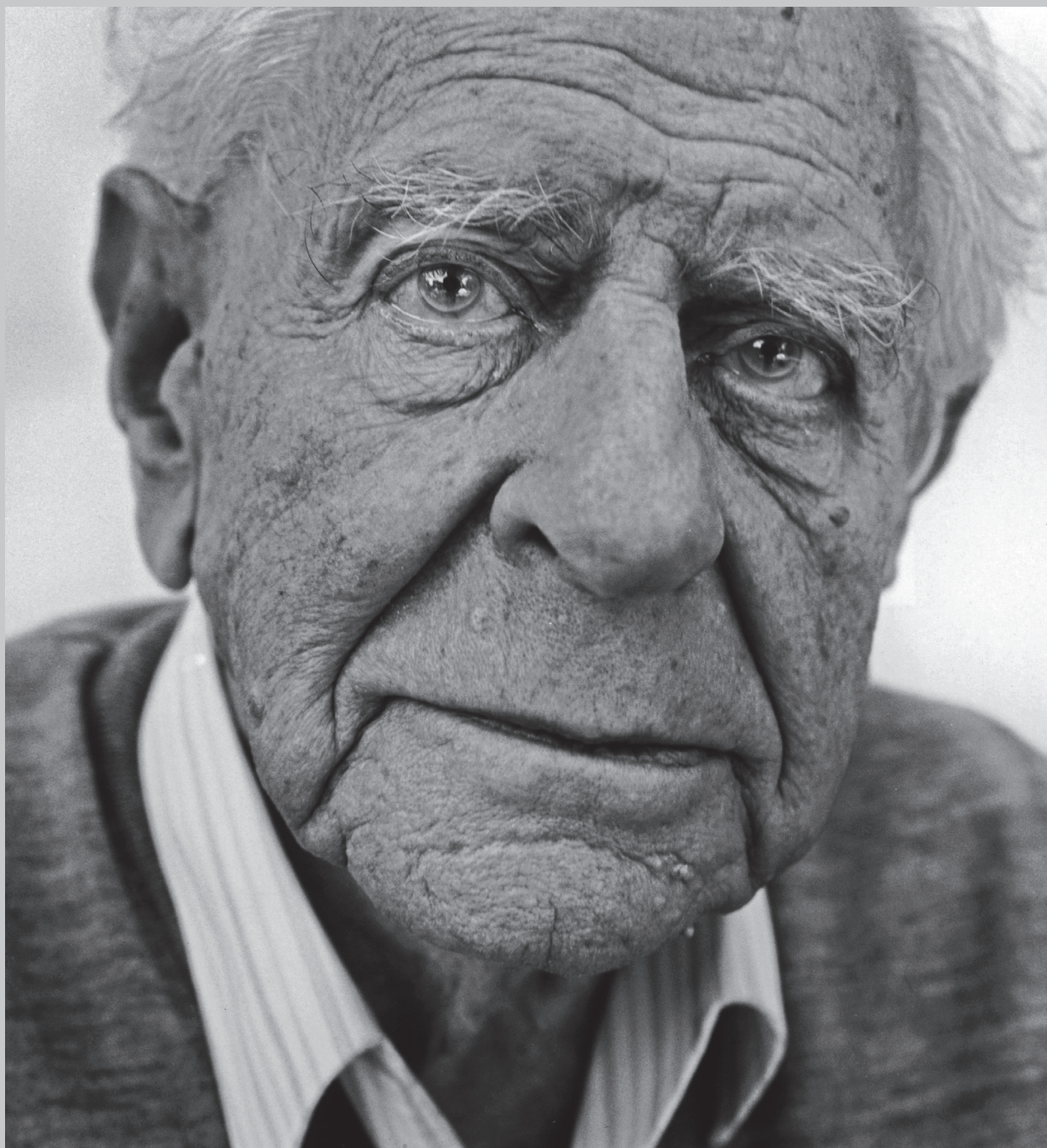
מאמר זה דן בעיקרו של דבר בגישתו של פופר לפרשנות טקסטים ולא בפירושים עצמם. המחשבה הפילוסופית של פופר הושפעה במידה מכרעת מן המאורעות הטראומטיים של דורו. מיד לאחר שסיים את כתיבת ספרו, **החברה הפתוחה ואויביה**,

פרופסור דוד ויינשטיין מלמד בחוג למדעי המדינה באוניברסיטת ווילק פורסט במדינת צפון קרוליינה. ספרו האחרון, *Utilitarianism and the New Liberalism*, ראה אור בהוצאת קיימברידג' בשנת 2007.

א"ל: vargasem@wfu.edu

פרופסור אביהו זכאי מלמד בחוג להיסטוריה ובחוג ללימודים אמריקניים באוניברסיטה העברית. ספרו האחרון, *Jonathan Edwards's Philosophy of History: The Re-Enchantment of the World in the Age of Enlightenment*, ראה אור בהוצאת פרינסטון בשנת 2003.

א"ל: avihuzakai@gmail.com

קרל פופר, שנת 1990

מיותר לציין, שהטענה, כי כתביו של הגל עודדו את תומכי הטוטליטריות במאה העשרים, איננה זהה לקביעה שהגל התכוון לעשות כן. העובדה, שתומכי הטוטליטריות במאה העשרים קראו את הגל והושפעו ממנו איננה מעידה, שהגל עצמו דגל בטוטליטריות. הגל כמובן לא יכול היה לצדד בתפישה שכזו, כיוון שהאידיאולוגיה הטוטליטרית טרם נולדה כאשר פרסם את ספרו **הפילוסופיה של הזכות** בשנת 1821. המושג טוטליטריות כלל לא עמד לרשותו. מצערת העובדה, שפופר התעלם מהבחנה חשובה זו, וערבב ללא כל הצדקה בין השפעתו של הגל לבין כוונותיו, ונקט בדרך דומה אף ביחס לאפלטון ולמרקס. ההיסטוריון של הרעיונות, קוונטין סקינר (Skinner), היה אומר מן הסתם, שפופר חטא בהקדמת המאחר. פופר, מסתבר, פירש לא כהלכה טקסטים יסודיים בפילוסופיה, וביודעין בנה אותם מחדש בדרך אנאכרוניסטית לאור זיקותיו הפוליטיות. לגלותו הכפויה בניו-זילנד, הרחוקה מזירת ההתרחשויות הדרמטיות והטרגיות ביבשת אירופה, היה ודאי משקל לא-מבוטל בעיצוב פרשנותו. ההיסטוריון ג'ון פוקוק (Pocock), שפגש את פופר בניו-זילנד באותה העת, כתב במכתב למחברי מאמר זה, כי "שאלת העדר-ההשפעה הייתה בעיקרה הבעיה של פופר עצמו". ועוד הוסיף:

פופר חש עצמו חסר-השפעה כיוון שרצה שני דברים: (1) ליטול חלק במערכה **הפילוסופית** נגד היטלה; (2) להיות מוכר כמנהיג ודמות סמכותית ב"רפובליקת המלומדים" (Gelehrtenrepublik), שהייתה מורכבת מגולים אוסטרים-גרמנים, בייחוד יהודים. אילו היה מוצא עצמו בלונדון או בניו-יורק באותה תקופה, קהילת הגולים שם הייתה גדולה ומתוחכמת דיה להעניק לו תפקיד זה. אך בניו-זילנד תמיד הייתה בעיה, ויש אף כיום, לאנשים בעלי שאיפות אינטלקטואליות גבוהות, מפני שקבוצת ההתייחסות שלהם איננה גדולה מספיק. יחסיו של פופר עם קהילת הגולים הגרמנית-האוסטרית-היהודית בניו-זילנד מראים זאת בבירור. הם היו רבים למדי, אך לא רבים די הצורך להעניק לו הכרה כאדון פרופסור, מנהיג אסכולה ודמות סמכותית, כפי שרצה באופן נואש כל-כך. היו שם אמנם אנשים – גולים ובני-המקום כאחד – אשר אכן התייחסו אליו באופן שכזה, אך הוא בז להם כיוון שלא היו שותפים לתרבות שלו.

אמביוולנטיות והתבוללות

למרות שהיה תוצר מובהק של התרבות האינטלקטואלית היהודית של וינה, היה לפופר יחס מורכב אל זהותו היהודית (לנאצים, לעומת זאת, לא היו היסוסים באשר ליהדותו, ולכן יציאתו לגלות הייתה צעד הישרדות הכרחי). פופר גדל כ"בורגני מלומד" (Bildungsbürger) ווינאי מתבולל. הוריו המירו את דתם ללותרנית בשנת 1900, שנתיים לפי שקרל נולד. פופר מסמל לפיכך את מה שכינה לאו שטראוס (Strauss), פילוסוף של תורת המדינה וגולה מגרמניה הנאצית, בשם "הבעיה של היהודי, אשר הוא או הוריו ניתקו את הקשרים עם הקהילה היהודית בציפייה להתקבל בחברה ליברלית אנושית ואוניברסלית, אך מגלה לתדהמתו, שחברה כזו איננה קיימת".

לפני שהיגר מאוסטריה לניו-זילנד, פנה פופר ל"ועדה הבריתית לסיוע אקדמי" (Academic Assistance Council), אשר סייעה לגולים אקדמאים למצוא מקומות עבודה באוניברסיטאות בבריטניה. למרות שבטפסים הגדיר עצמו "פרוטסטנטי, משמע אוונגליסטי, אך ממוצא יהודי", הוא ענה "לא" על השאלה אם הוא חפץ ליצור קשר עם הקהילה היהודית בבריטניה כדי לקבל סיוע. בשנת 1969 פנה אליו העורך של **ספר השנה היהודי**, ושאל אם יסכים כי יכתב עליו ערך בספר זה. פופר השיב בשלילה, ובטענה כי הוא מתעב כל צורה של "גזענות ולאומיות" קבע, כי "מעולם לא השתייך לאמונה היהודית"; במפורש פסק: "אינני רואה את עצמי כיהודי". עם זאת, באותה שנה ממש סירב להצעתו של הכלכלן האוסטרי פרידריך האייק (Hayek) לקבל על עצמו מינוי אקדמי בזלצבורג. בתשובה להאייק כתב פופר, כי האנטישמיות באוסטריה חזקה מדי, והוסיף: "אני סבור, כי אנשים בעלי רקע יהודי כמוני, מוטב שישמרו מרחק לפי שעה, עד שתחושה זאת תיעלם".

בספר הזקרון של ויטגנשטיין מתארים המחברים, דייוד אדמונדס וג'ון איידינאו, את היהודי "כמשתייך למועדון שאי-אפשר לצאת ממנו". לפופר הייתה אמנם הצדקה מלאה להרהר בחוסר-התועלת שבנטישת היהדות בדרך של התבוללות והמרת דת, אך, כפי שכתב מלאכי הכהן בספרו על פופר: להיסטוריון יש זכות מלאה לבדוק את טענתו של פופר, כי התגבר על המצב של "יהודי מתבולל". בחברה פתוחה ניתן לכנות את אלה המסרבים להשתייך ללאומיות כלשהי בשם "אזרחי העולם" (Weltbürger). אך פופר לא חי בחברה שכזו. מלידה ועד מוות, חבריו הקרובים ביותר היו יהודים מתבוללים. הוא גדל במשפחה יהודית מתבוללת. החוגים המתקדמים של וינה היו מכריעים בעיצובו האינטלקטואלי, ומערכות קשרים במרכז אירופה היו חיוניות לצמיחתו האינטלקטואלית. שני התחומים הללו כאחד נשלטו בעיקר על-ידי יהודים. הקוסמופוליטיות שלו נבעה משוליות יהודית, והיא משקפת את הדילמות של היהדות המתבוללת. האנטישמיות היא שהובילה אותו לצאת לגלות. היה לו קשר מיוחד עם הלאומיות היהודית – הוא גינה אותה מצד אחד, אך בה בשעה חש אחריות כלפיה.

(קרל פופר: השנים המעצבות, 1902-1945, עמ' 308-309)

לדעת הכהן נשאר פופר תמיד יהודי מתבולל, על אף השניות ביחסו ליהדותו. היהודיות מאפיינת אותו באופן שאי-אפשר להתכחש לו: היא ניצבת לא רק בבסיסה של תורתו המדינית, אלא גם ביסוד עמדתו נגד הטוטליטריות, גישתו הנאו-קנטיאנית הקוסמופוליטית, וכפי שנראה להלן, גם פילוסופיית המדע שלו הושפעה ממנה.

האמביוולנטיות של פופר ביחס ליהדותו, למרות שהיה קורבן לאנטישמיות ונאלץ לצאת לגלות, לא הייתה מלווה בשניות דומה מצדו לגבי הציונות. לאומיות יהודית הייתה בעיניו "שטות" ו"טעות", ונבעה מגאווה גזעית בדומה לזו המאפיינת תנועות לאומניות רבות אחרות. הציונות לא הייתה אלא העתקה לפלשתינה של אותה שבטיות "מאובנת" של הגטו היהודי האירופי. מאוחר יותר טען, כי יחסה של מדינת ישראל אל הפלשתיאנים הביא אותו "להתבייש במוצאו".

לדעת הכהן, שיקף פופר את רוח הנאורות המאוחרת (Spätaufklärung), והיא שגרמה לו לפצות על אכזבתו מהשאיפות הפוליטיות הקוסמופוליטיות ב"רפובליקה מדומיינת של מדע", שבה אנשי המדע הם קודם כול אזרחי המדע, ורק אחר-כך אזרחי אומה כלשהי. או כדברי הכהן, בדומה לרפובליקה המדעית המדומיינת של פופר, כך הייתה הרפובליקה הפוליטית שלו בבחינת "הגרסה האחרונה" של "החלום האימפריאלי הישן" של יהודי וינה בסוף המאה התשע-עשרה: "משוללת כל זמן וכל הקשר, חפה מכל הבחנה לאומית, אתנית או גזעית", החברה הפתוחה "הייתה למולדת של הפילוסוף הקוסמופוליטי היהודי המתבולל". בעיקרו של דבר, החברה הפתוחה של פופר "נוצרה בזמן שהותו בגלות בניו-זילנד". היא הציעה "חזון בתר-גלותי לשיקומה של הקהילה מדומיינת, שבאמצעותו יכול היה פופר להגיע אל מטרתו ולמצוא את מנוחתו". כיהודי קוסמופוליטי אשר סירב להיות יהודי, פופר העתיק את חלומות ההתבוללות המאכזבים שלו לרפובליקניות נאו-קנטיאנית משחררת ולא-משוחדת, ולמדע אובייקטיבי.

לסיכום, מבחינת פופר, כפי שהרפובליקה של המדע דורשת מאזרחיה להתבולל כדי שינצח השחרור האפיסטמולוגי (היינו, האמת), כך דורשת החברה הפתוחה מאזרחיה להתבולל למען גשגוגו של שחרור פוליטי (חירות). הן האמת והן החירות מניחים מראש שלוה ורוחב אופקים כתנאי הכרחי אך לא מספיק. בניגוד לכך, דוגמטיזם אפיסטמולוגי ופוליטי כאחד מחזיקים את השבטיות, מסייעים לשקר ולהעדר החירות. כל הדתות, אם כן, הן בבחינת שבטים המאוחדים על-ידי בורות ודעות קדומות; ובדומה לכך, כל התנועות הלאומיות, לרבות הציונות, הן פנטזיות אתנוצנטריות שקודחות בלהט של ייחודיות מערפלת חושים.

להיות יהודי ולהיות ממוצא יהודי

הטענה, כי ליהודיות הייתה השפעה על התאוריות המדיניות של פופר אין משמעה, שהחברה הפתוחה ואויביה ודלות ההיסטוריציזם הם בבחינת פילוסופיה יהודית. לאמתו של דבר, שני הספרים הללו יכולים היו להיכתב באותה צורת פרשנות בידי פילוסופים לא-יהודים שברחו לגלות מאימת הנאצים, מחמת היותם קומוניסטים, סוציאליסטים או הומוסקסואלים. אוצר המחשבה של פופר וגישת הקריאה שלו אינם ניתנים לרדוקציה בשום אופן לשאלה האם ראה עצמו כיהודי ובאיזה צורה. ללא קשר לשאלה אם ראה עצמו יהודי, הגלות השפיעה על התאוריה הפוליטית שלו ועל שיטת הפרשנות שלו. הוא רצה להילחם בפשיזם, אך לא התאים לשירות צבאי והיה רחוק מדי משדות המלחמה באירופה. הגלות הייתה מתסכלת מאוד והוא נלחם בה באמצעות הפילוסופיה. הווה אומר, העובדה שפופר הוגדר כיהודי מבחינה ביולוגית על-ידי הנאצים השפיעה בחלקה על הפילוסופיה הפוליטית שלו, כיוון שאלמלא כן לא היה בורח לניו-זילנד, וגלות זו היא אשר הניעה אותו בבירור לכתוב היסטוריה לא-שגרתית של המחשבה המדינית.

פופר הגדיר את עצמו במוצהר כ"ליברל קוסמופוליטי", שחי בגלות נגד רצונו, אדם אשר החליט בגלוי להקדיש עצמו

למלחמה בפשיזם בכלי הפילוסופיה (ואנו יכולים להניח, כי הדבר נכון גם בצורה מובלעת ביחס לאנטישמיות, לא בגלל שראה עצמו כיהודי, אלא בגלל שאנטישמיות היא גזענות, תופעה שתיעב תיעוב גמור). העובדה, שפופר ראה עצמו כלוחם נגד הפשיזם ממרחק הגלות היא דרך אחת לפרש את הפילוסופיה הפוליטית שלו. השאלה כיצד אחרים ראו אותו חשובה אף היא: אם קיים פער עמוק בין האופן שבו אדם רואה את עצמו לבין הזהות שנכפית עליו על-ידי אחרים, הוא משפיע בעקיפין על דרכי חשיבתו וכתבתו. כמו כן, למרות הכחשותיו, פופר חש עצמו לעתים כיהודי. לדוגמא, הוא טען כי יחסה של מדינת ישראל לפלשתינאים הביא אותו "להתבייש במוצאו [היהודי]". כלומר, הוא הזדהה בגלוי עם המוצא היהודי, שהרי לחוש בושה או אשמה משמעו להכיר באחריות, והכרה באחריות משמעה הזדהות.

אי-אפשר לקבוע במדויק כיצד ובאיזו מידה השפיעו אופני הזהות הללו על הפרשנות של פופר ועל הפילוסופיה הפוליטית שלו, אך לא ניתן להטיל ספק בכך, שזהות יהודית (גם אם נכפתה עליו על-ידי זולתו) קבעה את מהלך חייו, וכתוצאה מכך את השקפת עולמו. לכן יש להסכים עם הוגה-הדעות צ'רלס טיילור (Taylor), כי דרך הטיעון של פופר היא דרך "הטיעון ממחנה הריכוז".

היסטוריציזם וטוטליטריות: "הטיעון ממחנה הריכוז"

פופר יצא חוצץ שוב ושוב נגד התפישה של דטרמיניזם או כורח היסטורי, והעניק לה את השם הייחודי והבעייתי "היסטוריציזם". לגבי פופר "היסטוריציזם" הוא השקפה הגורסת, שההיסטוריה נשלטת על-ידי חוקים היסטוריים, ולפיכך ניבוי היסטורי הוא אפשרי (והוא משתמש במילה "היסטוריזם" [historism] לגבי מה שהיסטוריונים מכנים באופן מסורתי בשם "היסטוריציזם"). למרות ההגדרה הלא-שגרתית של פופר למושג "היסטוריציזם", הן **בדלות ההיסטוריציזם** והן **בחברה הפתוחה ואויביה** הוא גינה את ההיסטוריציזם על בסיס האפיסטמולוגיה שפיתח בספרו הקודם, **הלוגיקה של הגילוי המדעי**. לפי פופר, ספרו **דלות ההיסטוריציזם** ניתח וביקר את סוגי ההיסטוריציזם "האנטי-נטורליסטי" ו"הפרו-נטורליסטי", שעה שספרו **החברה הפתוחה ואויביה** עקב אחר "ההשפעות הממאירות" של ההיסטוריציזם על הפילוסופיה והפוליטיקה. לדעת פופר, הגל היה מסוכן במיוחד לתורה הפוליטית הליברלית, כיוון שעיצב אותה לאור ההיסטוריציזם ובדרך זו השחית אותה. מאחר שהיסטוריציזם מעודד פטליזם פוליטי, הוא נוטה לסלוח לחטאי הטוטליטריות. אם "הציביליזציה שלנו רוצה להתקיים", צריך להטיח "מילים קשות" ב"ליברלים מזויפים" כגון הגל, וכן באנטי-ליברלים כגון אפלטון ומרקס. "מילים קשות" אלה צריכות להיאמר "לזכר המספר הרב לאינספור" של הקורבנות שגבתה האמונה ב"חוקים הקשוחים של ייעוד היסטורי".

היסטוריציזם, בייחוד ההיסטוריציזם האנטי-נטורליסטי, היה מסוכן מאוד בעיני פופר, כיוון שביסודו של דבר היה בבחינת אמונה טפלה מטאפיסית. או בלשון אחר, כפי שכתב

אותנטיות ומוסמכות של טקסטים פילוסופיים לא קיימות; אפילו פרשנויות המבוססות לכאורה על כוונת המחבר הן בבחינת הבניה רציונלית. לפיכך בהודאתו הגלויה, שהוא יצר טענות שלמעשה שום היסטוריוציסט לא טען מעולם, פופר רק אישש בצורה בוטה את הרעיון, שפרשנות טקסטואלית היא מעיקרה רעועה ומבוססת על השערה. אם פרשנויות נכונות הן רק אשליה, הרי לשאלה, אם יש עניין או לא בפרשנות מדויקת של פילוסופים אחרים, אין כל חשיבות. אם פרשנויות מדויקות הן שגויות למעשה, הרי שמותר, בלי כל הרגשת אשמה ובושה, להשתמש בפילוסופים מהעבר ולשכתב אותם כדי להילחם בפשיזם ולהרוס את מחנה הריכוז.

רציונליזם ביקורתי ופרשנות ביקורתית

יצירה מוסיקלית גדולה (בדומה לתאוריה מדעית גדולה) היא יקום מאורגן המושלך על כאוס.
(פופר, **חיפוש שלא-נמנר**, עמ' 63)

פופר טען לפעמים, שהפרשנויות הטקסטואליות הטובות ביותר הן למעשה הבניה רציונלית מאורגנת. במובן זה, היסטוריונים אינטלקטואלים, ש"מאמינים כי אינם זקוקים לפרשנות, וכי הם 'מכירים' את הפילוסוף או את עבודתו, ומתייחסים אליו בדיוק 'כפי שהיה', או לעבודתו בדיוק 'כפי שהייתה', טועים לגמרי. הם אינם יכולים אלא לפרש את האדם יחד עם עבודתו. אך מאחר שאינם מודעים לעובדה, שהם עוסקים בפרשנות (וכי נקודת מבטם מותנית במסורת, מצב רוח ועוד), הרי שפרשנותם היא בהכרח נאיבית ולא-ביקורתית". בניגוד לכך, "פרשנות ביקורתית צריכה להיעשות באופן של הבניה רציונלית, ועליה להיות שיטתית", בדרך של הבניית "הגות הפילוסוף כמבנה עקבי". כך, לדעת פופר, כפי שכתב ביחס לפרשנות נכונה של קאנט, "עלינו לצאת מההנחה, שפילוסוף גדול לא יסתור עצמו לעתים קרובות, ולפיכך, אם ישנן שתי פרשנויות, אחת שהופכת את קאנט לעקבי בהשקפתו והשנייה ללא-עקבי, יש להעדיף את האפשרות הראשונה על פני השנייה, אם הדבר רק אפשרי מבחינה הגיונית".

פרשנויות מועדפות של טקסטים הן אפוא אלה המבהירות אותם מחדש בצורה שיטתית. הן מקנות לכידות למציאות טקסטואלית, בדיוק כפי שהיפותזה מדעית מקנה לכידות למציאות אמפירית (ובדרך זו, כמו במוסיקה, היא מעניקה סדר לכאוס). במובן זה הפרשנויות הן גם השערות זמניות. וכפי שהפוזיטיביסטים הלוגיים, לדעת פופר, הניחו בצורה שגויה ונאיבית, כי המדע קורא בדרך אינדוקטיבית את העולם הטבעי "הנמצא שם" בדיוק "כפי שהוא", כך הקוראים הלא-ביקורתיים מניחים באותה צורה נאיבית, שטקסטים, לרבות טקסטים פילוסופיים, "נמצאים שם", ממתניים שיקראו אותם בצורה נכונה כל עוד בוחנים אותם בקפידה, בהירות וללא כל דעה קדומה.

אין זה מפתיע אם כן, שפופר סבר, כי בדיוק כפי שאין פרשנויות טקסטואליות החפות מדעות קדומות, כך "אין בנמצא תרגום מדויק מבחינה דקדוקית או תרגום כמעט מילולי של טקסט חשוב". ההיפך הוא הנכון: כל "תרגום טוב הוא פרשנות של הטקסט המקורי, ואף הייתי מרחיק לכת

הכהן, הוא היה בבחינת מטאפיסיקה משחיתה. כנאו-קנטיאני היה פופר עצמו מעוניין בשמירה על המטאפיסיקה מן התקופה הבת-ריבוקרתית שלה, ולא סבר שיש לבטל אותה כליל כחסרת-משמעות, כפי שנטו לדרוש הפוזיטיביסטים הלוגיים. לצדה של מטאפיסיקה טובה, טען, ישנה מטאפיסיקה גרועה, ומשימת הפילוסוף היא להבחין ביניהן. הגישות המשתייכות למטאפיסיקה הטובה בוחנות את ההנחות של הידיעה האמפירית, שעה שהגישות הפסולות, כמו ההיסטוריוציזם, נכשלות כיוון שהן קובעות חוקים היסטוריים כוללים, שאי-אפשר כלל לאשרם או להפריכם בצורה אמפירית. גישות מטאפיסיות פסולות אלה הן למעשה מיתולוגיות, ולפיכך חסרות-משמעות. מיתולוגיות היסטוריות, בייחוד מאבקים גדולים של כוחות היסטוריים שלא ניתן לעמוד בפניהם, היו בעיני פופר בבחינת התמכרות מסוכנת מבחינה פוליטית, כיוון שהן מטפחות חשיבה פטליסטית, וזו בתורה מצדיקה אלימות וסבל כדבר-מה שאי-אפשר להימנע ממנו.

שרטוטן של מגמות היסטוריות, אליבא דפופר, מאפשר לכל היותר הצעת תחזיות זהירות בלבד: מנסיבות היסטוריות ממושכות אפשר לצפות לתוצאות היסטוריות מסוימות. קביעת מגמות היסטוריות איננה יכולה להוביל לנבואות פסקניות, כפי שעושים ההיסטוריוציסטים ומתרגמים בדרך זו דיכוי פוליטי. כיוון שאי-אפשר לאמת חוקים היסטוריים, הם בהכרח שקריים בעליל. במקום לנסות להיות "נביאים יודעיי-כול", אומר פופר, עלינו "למשש בזהירות את הקרקע שלפנינו, בדיוק כפי שעושים מקקים".

פופר עצמו הודה, שהאופן שבו הציג את ההיסטוריוציזם שלו היה בגדר הגזמה היסטורית: שום פילוסוף לא הגן מעולם על מגוון התפישות ההיסטוריוציסטיות שאותן הוא ביקר. הודאה כזו מעידה על אחת משתי אפשרויות. ייתכן שלא חש בנוח בכך שייחס את התפישה ההיסטוריוציסטית לאפלטון, להגל ולמרקס, כיוון שמלכתחילה לא התכוון אף פעם לפרש אותם בצורה נכונה. הוא ראה במחשבה היסטוריוציסטית סכנה פוליטית, וראה עצמו חייב לייחס אותה לכל פילוסוף ההולם אותה. כפילוסוף הממלא את חלקו במלחמה נגד הפשיזם, פופר חש חובה לשים את התפישה ההיסטוריוציסטית בפייהם של מספר פילוסופים מהימנים ונחשבים המתנגדים לדעותיו. מחשבה היסטוריוציסטית הייתה בימים ההם סכנה מוחשית, מרחפת בחלל האוויר, מזהמת ומכה גלים בשיח הרעיוני הציבורי, ועל כן צריך היה לחשוף ולעקר אותה מכוחה. פופר היה פילוסוף הרגיל להילחם בפילוסופים כמותו ועשה זאת היטב. השאלה, אם הגל אכן אמר את מה שפופר טען שהוא אמר, לא הייתה חשובה באותה מידה כמו האיום הנשקף ממה שאמרו ההגליאנים החדשים שהגל אמר. קריאה זהירה וקפדנית בכתבי הגל הייתה משנית בחשיבותה. בנספח, שהוסיף למהדורה הרביעית של **החברה הפתוחה ואויביה** בשנת 1962, הודה פופר: "לא יכולתי ולא רציתי להשקיע זמן בלתי-מוגבל במחקר מעמיק בהיסטוריה של פילוסוף [הגל], שאת עבודתו אני מתעב".

מצד שני, ייתכן שהודאתו המפתיעה של פופר העידה, שהוא אכן רצה להציע פרשנות נכונה של ההיסטוריוציסטים, אך, לרוע המזל, פרשנויות נכונות הן בגדר אשליה. פרשנויות

למעלה: היטלר נכנס לווינה ב־13 במרס 1938; למטה: הצבא הנאצי מתקבל בתרועות על־ידי ההמון בווינה, 13 במרס 1938

עצמה היא בחירה מניה וביה. הן היסטוריציסטים נאיביים והן קוראים נאיביים אינם מבינים, כי הם מפרשים מנקודת מבט מסוימת. אילו היו מתוחכמים יותר, היו מודים, שנקודת מבטם היא רק אפשרות אחת מני רבות, ואפילו אם נבקש לקרוא לפרשנויותיהם תאוריות, עלינו לשלול את האפשרות שהן תאוריות הניתנות לאימות. מכאן, בניגוד להשערות המדעיות הטובות ביותר שלנו, שהן אובייקטיביות וודאיות כל עוד הן ניתנות לאימות ולהפרכה, פרשנויות טקסטואליות והיסטוריות הן בהכרח לא־ודאיות וסובייקטיביות.

יתר על כן, במיוחד לגבי פרשנויות היסטוריות, פופר טוען, ש"ניתן להתייחס בצדק לתאוריות היסטוריות בלתי־ניתנות לאימות כמעגליות, באותו מובן שהטיחו טענה זו בצורה

ואומר, שכל תרגום טוב של טקסט חשוב חייב להיות הבניה תאורטית". "תרגום מדויק של טקסט קשה פשוט לא קיים", כיוון "שהרעיון של שפה מדויקת, או של דיוק לשוני, הוא בלתי־אפשרי לגמרי", ולא־נכון במהותו מאחר ש"החיפוש אחר דיוק דומה לחיפוש אחר ודאות, ומן הראוי לזנוח את שניהם".

זוויות־ראייה אישיות מאפיינות פרשנויות טקסטואליות (ותרגומים), בדיוק כפי שהן מעצבות פרשנויות היסטוריות, סבר פופר. בדיוק כפי ש"להיסטוריה אין משמעות" חוץ מן המשמעות שאותה אנו מעניקים לה, כך טקסטים פילוסופיים לא מביעים אלא את מה שאנו מחדירים לתוכם. כפי שההיסטוריציסטים אינם מבינים, שאנו "בוחרים ומארגנים" את העובדות ההיסטוריות, כך הקוראים הנאיביים אינם מבינים כי הקריאה

שאנו מייחסים להם. טקסטים פילוסופיים אף הם בסופו של דבר מוצר היסטורי כמו כל מוצר אחר.

ברם אם להיסטוריה, כמו לטקסטים פילוסופיים, יש רק אותה משמעות שאנו מעניקים לה, הרי ששני התחומים כאחד פתוחים לאפשרויות בלתי-מוגבלות של פרשנות. ופופר אכן אחז בהשקפה זו באומרו, "שאינן היסטוריה של האנושות, ישנו רק מספר בלתי-מוגבל של היסטוריות של כל מגוון היבטי החיים האנושיים". פרשנות העבר לגבי פופר, לרבות העבר הטקסטואלי שלנו, היא אפוא צעד פוליטי המושפע מן "הבעיות" ו"המצוקות" של הפוליטיקה העכשווית. ואם הלחימה בפשיזם הפכה להיות צעד פוליטי דחוף ביותר, הרי שאנו רשאים בהחלט, אפילו חייבים, להשתמש בטקסטים בהתאם לצורכי "המאמץ המלחמתי" שלנו. מכאן, שאם ההבניה של אפלטון, הגל ומרקס, ולאחר מכן הביקורת על הדמות הנשקפת ממנה, מועילים כדי להביס את היטלר, ורק את זאת אפשר לעשות ממרחק הגלות, הרי שאין להסס כלל. פרשנות טקסטים איננה כלי הנשק היחיד כדי להילחם בפשיזם, ואין היא אף כלי הנשק החשוב ביותר, אך לפילוסוף הנמצא בגלות כפוייה בניו-זילנד שעה שאירופה מתייסרת בסבלה, ומאמין שרעיונות אכן משפיעים מבחינה פוליטית, מצטיירת מלחמתו הפילוסופית כמילוי חובה. אם אדם משוכנע, כי "כוחם של רעיונות, בייחוד רעיונות מוסריים ודתיים, חשוב לא פחות ממשאבים חומריים", אזי מוטלת עליו חובה מוסרית להילחם ברעיונות זדוניים, בייחוד אלה המסתתרים תחת מחלצות ההיסטוריציזם. פופר אכן נשמע ממש כמו ישעיה ברלין: "אני מאמין בכוח רעיונות, לרבות כוחם של רעיונות שקריים ומשחיתים. ואני מאמין במה שאני יכול לכנות בשם מלחמת רעיונות". ברלין אף הוא האמין בכוח הרעיונות, ובדומה לפופר היה אף הוא יהודי עקור (אמנם מסוג אחר לגמרי) ונלחם נגד הטוטליטריות באמצעות היסטוריה אינטלקטואלית.

פופר עיצב את תאוריית "הפרשנות הביקורתית" שלו (ואף את התאוריה הכוללת יותר שלו של פרשנות היסטורית) על בסיס התאוריה של הגילוי המדעי שלו. "פרשנות ביקורתית" היא בפשטות "רציונליזם ביקורתי" מדעי, שאותו מייחסים לטקסטים כתובים במקום לטקסטים של הטבע. בדיוק כפי ש"רציונליזם ביקורתי" (המתודה המדעית של "השערה והפרכה") יוצא נגד הרעיון, ש"האמת היא גלויה – משמע היא ספר פתוח המצפה לכל קורא בעל רצון טוב", או שולל את הרעיון ש"האמת היא נסתרת" ו"ניתנת לגילוי רק בידי הנבחרים", כך ה"פרשנות הביקורתית" דוחה את התפישה המקבילה, שטקסטים כתובים מכילים פירוש קבוע הזמין לקוראים בעלי כוונות טובות או לחברי אגודה סודית בעלי זכויות יתר. בדיוק כפי "שאינן דבר כמו אבחנה בלתי-משוחדת" של תופעות טבעיות, כיוון שכל תצפית מותנית על-ידי בעיה מסוימת, כך גם אין פרשנות טקסטואלית בלתי-משוחדת. פרשנות טקסטואלית היא אבחנה המותנית בבעיה מסוימת. כל "האבחנות (לרבות הטקסטואליות) מבוססות על תאוריה". בדיוק כפי שעלינו לזנוח את החיפוש אחר ודאות מדעית, כן עלינו לזנוח את השאיפה אחר פרשנות אובייקטיבית ומדויקת. עלינו "ליזכר תמיד, שאי-אפשר לדבר בצורה שבה לא תוכל להיות בלתי-מובן".

לא-מוצדקת נגד תאוריות מדעיות. אני קורא לתאוריות היסטוריות שכאלה, בניגוד לתאוריות מדעיות, 'פירושים כלליים'. אולם, ממשיך פופר, "ראינו, כי נקודת מבט היא הכרחית תמיד, וכי קשה מאוד למצוא בתחום ההיסטוריה תאוריה שאפשר לאמת אותה, ומכאן שהיא מדעית באופייה. על כן אסור לנו לחשוב שניתן לאשש תאוריה כללית מתוך כלל המקורות שלנו. עלינו לזכור תמיד את המעגליות שלה, ובאותה מידה את העובדה, שתמיד יהיו בנמצא מספר תאוריות אחרות (ואף סותרות) העולות בקנה אחד עם אותם המקורות עצמם, וכי רק לעתים נדירות יש באפשרותנו לרכוש מידע חדש, כפי שהדבר נעשה בניסויים בפיסיקה". אך באותו דיון עצמו פופר גם טען, שהבדל מהותי זה בין מדע להיסטוריה, אין פירושו, שאנו יכולים מבחינה היסטורית "להפריך כל דבר, או להתייחס לעניינים של אמת [היסטוריה] בצורה שטחית". אדרבא, כל "תיאור היסטורי של עובדות יהיה בפשטות או אמיתי או שקרי, למרות הקושי להכריע לגבי אמיתות או שקריות". הבעיה כמובן היא, שלא ברור כיצד "פירוש היסטורי כללי" יכול להיות בעת ובעונה אחת "אמיתי או שקרי לגמרי", ובה בשעה בלתי-ניתן להפרכה ולכן "מעגלי".

מצד אחר, בחיבורו **על מקורות הידיעה והבערות** משנת 1963, קבע פופר: "אין בידינו שום קריטריון לאמת, ועובדה זו תורמת לפסימיות. אך יש בידינו קריטריונים, אשר אם תצלח דרכנו, יאפשרו לנו להבחין בין טעות לשקר. בהירות וייחודיות אינם בוחן לאמת, אך דברים כגון ערפול ובלבול יכולים להעיד על טעות. באורח דומה, לכידות לא יכולה לבסס אמת, אך העדר-לכידות והעדר-עקביות מעידים על שקריות. ומרגע שמכירים בכך, מדליקות הטעויות שלנו אורות אזהרה אדומים עמומים, ואלה מסייעים לנו להיחלץ מחשכת המערה שלנו". צריך לציין, כי טענה זו באה מיד לאחר קטע אחר, שבו דן פופר בטיעונים מדעיים והיסטוריים, ושם הוא טוען, ששני הטיעונים כאחד ניתנים לאימות. אנו יכולים לכן להניח, לפחות כאן, שפופר סבר, כי "ערפול או בלבול" ו"העדר-לכידות והעדר-עקביות" מעידים על אפשרות של טעות היסטורית.

ב"הקדמה למהדורה הראשונה" של **החברה הפתוחה ואויביה** קבע פופר בגלוי, כי למרות שמחקרו "מתייחס אל העבר, בעיותיו הן הבעיות של זמננו". במילים אחרות, לחיבורו יש זווית-ראייה מוצהרת: הבעיות הפוליטיות והאסונות של המאה העשרים. וב**דלות ההיסטוריציזם** התעקש פופר לציין, שבכתיבה היסטורית חייב החוקר במודע "לכלול מראש זווית-ראייה סלקטיבית במחקר ההיסטורי שהוא כותב, משמע, לכתוב היסטוריה אשר מעניינת אותו". וכפי שכתב **בחברה הפתוחה ואויביה**, אנו "רוצים לדעת כיצד הבעיות שלנו קשורות לעבר". אנחנו "מתעניינים" בהיסטוריה כיוון שאנו רוצים "ללמוד דבר-מה על אודות הבעיות שלנו". משום כך, ממשיך פופר, "הערות אישיות מובהקות שכאלה, כפי שניתן למצוא בספר זה, הן מוצדקות, כי הן עולות בקנה אחד עם המתודה של הספר". יתר על כן, משום כך ההיסטוריה "במובן שרוב האנשים מדברים עליה, כלל איננה קיימת", ו"אין לה משמעות משל עצמה זולת זו שאנו מעניקים לה". ואם להיסטוריה אין משמעות אחרת מזו שאנו נותנים לה, הרי ניתן להסיק מכך שגם לטקסטים פילוסופיים אין משמעות זולת זו

ילדים ובני-נוער יהודים פליטים מאוסטריה בלונדון, ינואר 1939

הסובייקטיבית שלנו את האובייקטים הפיסיקליים), "עולם 3" כולל את הקביעות וההכללות שלנו על "עולם 1" כפי שהן מתווכות דרך "עולם 2". אנחנו חווים את "עולם 1" כ"עולם 2" ועושים תאוריה שלו כ"עולם 3". ולדעת פופר, למרות שהאובייקטים (תאוריות, השערות, אידאולוגיות, פרשנויות ועוד) הנמצאים ב"עולם 3" אינם מציאותיים כמו שולחנות וכיסאות השוכנים ב"עולם 1", הם בכל זאת אמיתיים עד מאוד בדרך כלשהי. האובייקטים של "עולם 3" (התאוריות שלנו וכדומה) הם מציאותיים דקים להשפיע במידה רבה על מה שקורה ב"עולם 1" ו"עולם 2". בקיצור, לתאוריות, אידאולוגיות ופרשנויות, יש תוצאות ממשיות, לרבות תוצאות פוליטיות. לרעיונות יש השפעה, והם משפיעים מבחינה פוליטית לטוב או לרע. לרעיונות של אפלטון, הגל ומרקס, הייתה בעיקר השפעה רעה, בייחוד במאה העשרים, ועל כן צריך היה להילחם בהם בתוקף וללא כל חמלה. או במילים של פופר עצמו: "אני רואה את עולם 3 בעיקר כתוצר של המוח האנושי. אנחנו בוראים את האובייקטים של עולם 3. העובדה שלאובייקטים אלה יש חוקים אוטונומיים משל עצמם, המביאים לתוצאות בלתי-מכוונות ובלתי-צפויות, היא רק דוגמה (מעניינת מאוד כשלעצמה) לכלל מקיף יותר, הכלל שלכל הפעולות שלנו יש תוצאות". בדרך זו התאוריות שלנו (לרבות הפרשנויות שלנו), בדומה לילדים שלנו, "הופכות במידה רבה לעצמאיות מהיוצרים שלהן".

אך גם אם נתייחס למדינה של אפלטון, הפילוסופיה של הזכות של הגל, והמניפסט הקומוניסטי של מרקס ואנגלס, כילדים שהגיעו אל פרקס וחיים את חייהם בצורה שונה מזו שייעדו להם יוצריהם, עלינו להיות זהירים ולא לפרש את "הילדים" העצמאיים הללו לאור מה שיוצריהם ייעדו להם, כיוון שאין לנו יכולים לדעת בביתחון מה היו הכוונות האמיתיות של יוצריהם. אך דומה שפופר עצמו לא שמר בקפידה

במסה החשובה שלו, "מדע: השערות והפרכות", המופיעה בספרו **השערות והפרכות**, כתב פופר, כי "אנחנו יכולים להסס לקבל כל קביעה, אפילו את הקביעה הפשוטה ביותר, כיוון שאנו יכולים להצביע על כך, שכל קביעה כרוכה בפרשנות לאור תאוריות, ולכן היא איננה ודאית". מכאן, ש"לא ניתן כלל שתהיה קביעה בטוחה לגמרי, החפה מהסכנות של פרשנות שגויה". ואם נכון הדבר ביחס לפרשנות מדעית של תופעות הטבע, הרי שהוא לבטח נכון גם ביחס לצורות אחרות של פרשנות, בייחוד פרשנות היסטורית וטקסטואלית.

לגבי פופר, גם אם התאוריה הטובה ביותר, בין שהיא מדעית, סוציולוגית או היסטורית, שוגה תמיד, הרי שזו המטרה המוצהרת. משמע, כל עוד אנו מנסים להפריך בכל כוחנו תאוריות ונכשלים בכך, אנחנו רשאים בכל זאת להתייחס אליהן באופן זמני כאמיתיות מבחינה אובייקטיבית וודאית. תאוריות אמיתיות מכל סוג שהוא הן השערות ברורות, שעמדו עד כה בכל הניסיונות להפרכתן. אנחנו מסבירים את העולם שלנו בצורה דדוקטיבית ולא בצורה אינדוקטיבית. אינדוקציה טהורה היא יצור רפאים מטאפיסי. לאמתו של דבר, לעולם איננו אוספים ידע בצורה סתמית ללא כל דעה קדומה ורק אז עושים הכללות. ההיפך הוא הנכון: אנחנו מתחילים תמיד עם הכללות זמניות או השערות, אשר מנחות אותנו היכן לערוך תצפית ולאסוף נתונים, וההכללות הנובעות מכך הופכות לפרשנויות. לצפות, לאסוף, להכליל ולהסביר – משמעותם תמיד היא לפרש.

תאוריות שלמות, משמע השערות שלא ניתן להפריכן, בין שהן מדעיות, סוציולוגיות או אפילו היסטוריות, מהוות את מה שכינה פופר בשם "עולם 3". תאוריות הן שוכנות "עולם 3", או האובייקטים שלו. בשעה ש"עולם 1" הוא העולם של האובייקטים הפיסיקליים, ו"עולם 2" הוא עולם הניסיון הסובייקטיבי שיש לנו מ"עולם 1" (במילים אחרות, החוויה

על הבחנה זו, בין כוונת המחבר לתוצאותיה של תורתו, שעה שכינה את אפלטון, הגל ומרקס, היסטוריוציסטים עקשנים.

אפלטון, הגל ומרקס

הפרשנות של פופר לאפלטון, הגל ומרקס, כהיסטוריוציסטים בספרו **החברה הפתוחה ואיביה** היא ללא ספק בעייתית מאוד. פרשנותו לאפלטון עוררה ביקורת רבה, כיוון שהייתה זרה לדעות המקובלות על אפלטון. רוב חוקרי התרבות הקלסית, אם כי לא כולם, גינו את פופר על כך שייחס בצורה אנאכרוניסטית לסוקרטס ואפלטון את המאבק המודרני בין דמוקרטיה לטוטליטריות. אפילו מלומדים קלסיים, אשר ברחו ממשטרים טוטליטריים משיקולים הדומים לאלה של פופר עצמו, ביקרו בחריפות את תפישתו את אפלטון כמוטעה לחלוטין. גם לאו שטראוס ואריק פוגלין (Vögelin), אף הוא פילוסוף של תורת המדינה וגולה מגרמניה הנאצית, תלו את עליית הפשיזם, בצורה חלקית, בהשפעת רעיונות פילוסופיים משחיתים. אך לדעתם, בניגוד לפופר, האשמה לא הייתה של אפלטון, אלא דווקא של הרציונליזם של תנועת ההשכלה. לדעת פוגלין, ראיית פופר את אפלטון והגל הייתה "חובבנית" והציגה אותו כ"איש מדון אידאולוגי פרימיטיבי". לאחרונה דן מלאכי הכהן בגישה הלא-מקובלת של פופר כלפי אפלטון וקבע בין השאר, ש"פופר הפך את החיים האינטלקטואליים והפוליטיים של יוון כנוגעים במישרין להווה", למרות שעשה זאת בצורה "מלומדת ומבוססת". לדעת הכהן, אפלטון של פופר הוא יצור מדומיין, אך לא לגמרי: "לאפלטון היו נטיות טוטליטריות, אך הוא לא היה אידאולוג פשיסטי". הכהן מכיר גם בכך, שגישת הפרשנות של פופר אפשרה לו לקבוע, שאפלטון מדבר אלינו במישרין. אך הכהן לא דן בתאוריית הפרשנות הטקסטואלית של פופר. הוא רק ציין, שפופר האמין, שהפרשנויות הטובות ביותר מעצבות מחדש טקסטים בצורה שיטתית.

פופר טען, כי לא ניתן להפריך את הטענה שלו, שאפלטון דגל בגישה טוטליטרית. למרות המאמצים הנמרצים שנעשו להפריך את עמדתו, פופר עצמו הפך משוכנע יותר ויותר, שאפלטון אכן צידד בטוטליטריות: "ניסיתי לייחס [לאפלטון] עד כמה שאפשר את הגישה שהצגתי בספרי **הלוגיקה של הגילוי המדעי**". משמע, השערת פופר, שאפלטון דגל בטוטליטריות היא נכונה, כיוון שניסה ללא הצלחה להפריך אותה. התיאור שלו את אפלטון הוא אפוא נכון, או למצער, הוא נכון ככל שפרשנות יכולה להיות נכונה. מלומדים שלא מסכימים עם דעה זאת, טען פופר, עוסקים רק בהשערות פרועות: הפרשנויות שלהם הן בבחינת השערות לא-לגיטימיות, שצריכות עדיין לעמוד בפני אש ביקורת חריפה ומשקת.

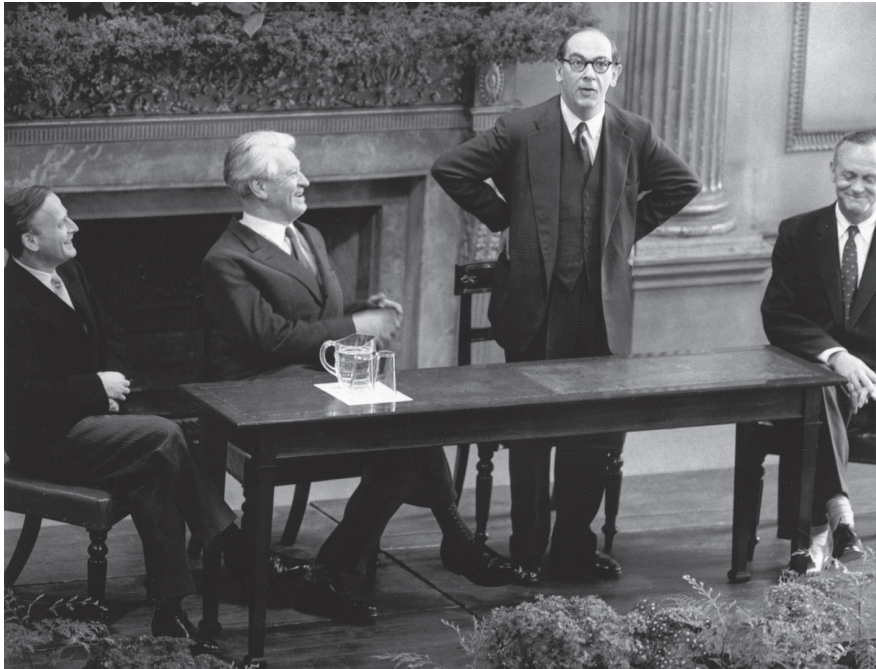
הפרשנות של פופר להגל היא קצרה מאוד בהשוואה לפרשנותו לאפלטון, לדעת הכהן, פופר כתב על הגל במהירות, במעבר מאפלטון למרקס. אך הצורה הנחפזת שבה כתב פופר על הגל היא מהותית להסבר שלו על עליית הטוטליטריות וזיקתה להיסטוריוציסטים. הגל, "ממשיכם הישיר" של הרקליטוס, אפלטון ואריסטו, הוא "המקור לכל היסטוריוציסטים המודרניים". הגל היה "החוליה החסרה" בין אפלטון לשבטיות החדשה

של הטוטליטריות המודרנית. הוא גילה מחדש את כלי הנשק המושגיים של הטוטליטריות ב"מחסי-המלחמה העתיקים של המרד המתמיד נגד החירות", ליטש אותם ונתן אותם "בידי ממשכי המודרניים". אכן, פענוח מחשבתו הבלתי-חדירה כמעט של הגל איננו מצדיק את המאמץ הגדול, אלמלא נעשה הדבר למען הבנת תוצאותיה "המרועות" במאה העשרים, המגלות בצורה מצערת וטרגית ביותר "באיזה קלות יכול מוקיון לעשות היסטוריה". "הפארסה ההגליאנית" חייבת להיפסק, שכן הגל אחראי לסבל אנושי כה רב בימינו. אפילו רעיונות כוזבים ואבסורדיים עלולים להפוך למפחידים ולמסוכנים. רעיונות שנתפשו כמשככים למועקות המודרניות, כמו היסטוריוציסטים ההגליאני, היו מסוכנים מכל האחרים, ולכן יש להילחם בהם ללא רחמים. חשיפת הכזב של הגל, לצד זה של אפלטון ומרקס, כותב הכהן, הפכה ל"משימה הפוליטית" של פופר ול"תועודתה של הציביליזציה המערבית".

הכהן טוען עוד, כי בכך שהפך את הגל לקריקטורה ופירש אותו בצורה לא-הוגנת, "בגד" פופר בשיטת הרציונליזם הביקורתי שלו. אך דומה, כי ביקורת זו של הכהן איננה מוצדקת. אדרבא, כיצד יכול היה פופר לבגוד ברציונליזם הביקורתי, לפחות בנוגע לטקסטים חשובים, שעה שהפרשנות שלהם מדגישה דווקא את הבנייתם בצורה שיטתית כפי שנראה נכון לפרשן לעשות?

פופר היה ביקורתי פחות בנוגע למרקס, למרות שטען כי המרקסיזם הוא הצורה "הטהורה" ביותר, המפותחת ביותר והמסוכנת ביותר, של היסטוריוציסטים. הוא קרא יותר בכתבי מרקס מאשר באלה של הגל, אף שנראה כי לא הכיר את הכתבים הפילוסופיים המוקדמים של מרקס, כגון **כתבי-יד כלכליים ופילוסופיים משנת 1844**, או "על השאלה היהודית". כמו כן הוא לא הכיר את התפישה הנאו-מרקסיסטית של שנות העשרים והשלושים של המאה העשרים, כגון ספרו של גאורג לוקאץ' (Lukács) **היסטוריה ותודעה מעמדית**, או ספרו של קרל קורש (Korsch) **מרקסיזם ופילוסופיה**, אשר ביקרו את הגישה הדטרמיניסטית הנבואית בהגות המרקסיסטית שלאחר מרקס. "הגאונות בביקורת של פופר על מרקס הייתה מבוססת פחות על היכרות מעמיקה עם המחשבה המרקסיסטית, ויותר על השימוש בתער של אוקס (Ockham) בנוגע למרקס הפופולרי", כותב הכהן.

מרקס "הפופולרי" לפי פופר נסמך על משאלות-לב במקום על מדע חברתי, ולכן הפליג למחוזות הדמיון. הנבואה של מרקס על המפלה הרועשת והבלתי-נמנעת של הקפיטליזם כייסורי הלידה של הסוציאליזם, עודדה בכוונה את התוצאות שאותן הוא תיעב, משמע פטליזם של מעמד הפועלים ופשיזם. מרקסיסטים קיצוניים הובילו היגיון מעוות זה עד לסופו וטענו, כי הם "גילו את מהות הפשיזם ואת תפקידו ההיסטורי". הפשיזם היה "מעוז ההגנה האחרון של הבורגנות", ולכן היה בגדר "הפוגה הכרחית לפני האצת המהפכה". משום כך, לדעת פופר, היססו הסוציאליסטים והקומוניסטים ברוב טיפשותם מלהילחם בפשיסטים בכל מקום ומקום שבו עלו אלה לשלטון. לבסוף, המרקסיזם היה בבחינת טרגדיה מעוררת חמלה, "לדבר בגדולות אך לא לעשות מאומה מול סכנה ממשית ומתעצמת למוסדות דמוקרטיים", אין-אונות נלעגת, "לדבר על

ישעיה ברלין, שנת 1959

אין להתעלם משטויות שאינן מהותיות לתורה שלהם, אלא יש לנסות ולתקן אותן".

אידאולוגיה ואנאכרוניזם

שיטת "הפרשנות הביקורתית" של פופר נבעה בסופו של דבר משילוב בין המתודה המדעית שלו וגישתו האנטי-היסטוריסטית. לגבי דינו הפך ההיסטוריציותם טקסטים למוצרי-לוואי של ההקשרים ההיסטוריים, אשר נשלטו לכאורה על-ידי חוקים היסטוריים. הגישה ההיסטוריסטית של הגל ומרקס, לדעת פופר, הפכה טקסטים לביטוי של חוקים היסטוריים הניצבים בבסיס ההיסטוריה. מרקס, כפי שראינו, התייחס בביורר לטקסטים רק כחלק ממבנה-העל התרבותי, אשר נוצר על-ידי תנאים כלכליים הניתנים להסבר מדעי. גם הגל, לדעת פופר, נטה להתייחס לאמת, לידיעה, ומכאן למשמעויות טקסטואליות, כיחסיים למהלך ההיסטוריה הקבוע מראש. מכאן שהיסטוריציותם והיסטוריותם היו משולבים יחדיו מבחינה תאורטית בביקורת של פופר על הגל ומרקס. לגבי שניהם, טען פופר, ההיסטוריותם היה למעשה אופן, או היבט מיוחד, של ההיסטוריציותם. לפיכך, לדעת פופר, פרשנות של טקסטים המנסה להבין אותם לאור ההקשרים ההיסטוריים הקבועים מראש היא כשל היסטוריסטי טיפוסי. ההיסטוריציותם הפחית בערך האוטונומיה של טקסטים, כפי שהוא הפחית בערך האוטונומיה של היחיד או של האישיות. בדרך זו העניק ההיסטוריציותם הכשר לטקסטים, שהצדיקו בצורה אומללה את מעשי הזוועה האיומים ביותר בהיסטוריה.

שיטת "הפרשנות הביקורתית" של פופר כשיטה של פרשנות טקסטואלית – משמע, כאופן של "רציונליזם ביקורתי" –

מלחמת מעמדות אך לעשות שלום; וכך למדו הפשיסטים שיטה דומה – לדבר על שלום אך לעשות מלחמה".

המרקסיסטים סייעו לעלייתו של הפשיזם גם באימוץ "אקונומיזם" (או "היסטוריציותם") אם להשתמש בשפה של **דלות ההיסטוריציותם**, אשר הסביר תופעות של מבני-על, כגון רעיונות ותרבות, על-ידי רדוקציה שלהם לסיבות המבניות והכלכליות המונחות בבסיסם. מאחר שסברו בטעות, שרעיונות ומחויבויות פילוסופיים הם רק בבחינת תופעת-לוואי, עיקרו אותם המרקסיסטים, לרבות את המרקסיזם עצמו, ומנעו בעדם מלהיות כוח יעיל במאבק נגד הפשיזם. בשנת 1940 כתב פופר: "אני חושב שניסיון חברתי מוכיח בעליל, שבנסיבות מסוימות יכולה השפעתם של רעיונות (אולי בסיוע של תעמולה) לעלות בחשיבותה ובכוחה על כוחות כלכליים. מלבד זאת, ובהנחה שאי-אפשר להבין תמורות רוחניות במלואן בלי הבנה של הרקע הכלכלי להן, הרי באותה מידה אי-אפשר להבין תמורות כלכליות בלי הבנה למשל של התפתחותם של רעיונות מדעיים ודתיים".

רעיונות אנטי-פשיסטיים כמו המרקסיזם עלולים אפוא להיות מסוכנים יותר מאשר אידאולוגיות המבשרות את הפשיזם כגון אפלטוניות והגליאניות. רעיונות אלה הרסניים יותר, כיוון שהם עודדו בחשאי את מה שלמעשה התיימרו להילחם נגדו. המרקסיזם היה סוס טרויאני פשיסטי, ולכן בוגדני במיוחד. לכן חש פופר מחויבות לאסור עליו מלחמה פילוסופית יותר מאשר נגד אפלטון והגל. וכדי להילחם במרקס ביעילות, היה צורך קודם כול לנסח ניסוח שיטתי מחודש את תורת מרקס, ואז להתקיף ניסוח מחודש זה, אפילו אם היה – כפי שצריך היה להיות, לדעת פופר – בגדר פרשנות חופשית לגמרי. צריך תמיד "לנהוג במתנגדים – מרקס במקרה זה – לא רק בהגינות, אלא אף בנדיבות. מצד שני,

העניקה חשיבות יתרה לאוטונומיה של טקסטים. בעולמו של פופר מרחפים טקסטים בחופשיות ובלי כל הגבלה מעל להקשרים היסטוריים ופוליטיים, למרות שלעתים קרובות יש להם אכן השפעה רבה על ההקשרים הללו. טקסטים יכולים להביע כל דבר שהפרשנים מעלים בדעתם. בדרך זו מובילה ה"פרשנות ביקורתית" להגדרתם של אפלטון, הגל ומרקס, כמבשרי הטוטליטריות. אם, כפי שטען פופר, אי-אפשר להימנע מהבניה רציונלית של טקסטים, בייחוד טקסטים פוליטיים ופילוסופיים, ואם מותר לעשות זאת "בצורה שיטתית", הרי שמעודדים בכך קריאה פשטנית, אם לא פולמוסית, לאור הגישות הפוליטיות שנבחרו על-ידי המפרש. יתר על כן, אם גישה זו מבוססת על חוויה של גלות ועל "מאמץ מלחמתי" אישי, תהא התמונה הנוצרת של אפלטון, הגל ומרקס, תמונה לא-שגרתית בתכלית, אם לא פשטנית. "פרשנות ביקורתית", לא פחות מפרשנות היסטוריוסיתית לא-ביקורתית, יכולה אפוא לתפקד כהצדקה, לזכות, לסלוח ולתרץ, ואף לעשות רדוקציה של טקסטים היסטוריים כך שישמשו תירוצים אומללים לכל מיני צעדים פוליטיים לטוב ולרע.

ב"פרשנות ביקורתית" טמונה לפיכך סכנה, כי תהייה ביקורתית בשם ותו לאו. ברגע שהיא הופכת להצדקה סתמית ולמכשיר פוליטי, היא מידרדרת לאידאולוגיה במובן הצר והמגונה של המילה. אם כל פרשנות היא למעשה פירוש אידאולוגי רחב, במובן שכל פרשנות היא נרטיב או חלק מנרטיב, הרי פרשנות אידאולוגית צרה, פולמוסית ואגרסיבית, היא תמיד פשטנית, מצומצמת ונוטה לקריקטורה. פרשנות פולמוסית מעוותת ומשכתבת, ואילו פרשנות לא-פולמוסית איננה כזאת; פרשנות פולמוסית נוטה לצייר קריקטורות דו-ממדיות במקום דיוקנאות מלוטשים מבחינה תאורטית ומעוררים למחשבה. להתייחס אל הגל כאל "מוקיון", אף אם מוקיון רב-השפעה, משמע לקרוא אותו לא נכון מבחינה אידאולוגית, במובן הצר מאוד של המילה.

פופר וברלין

פופר לא היה הפילוסוף הפוליטי הגולה "היהודי" היחיד לפני מלחמת העולם השנייה שהשתמש בתאוריה פרשנית לוחמנית. למרות שהחזיק במושג שונה מאוד של היסטוריוציזם, ולמרות התעקשותו, כי עלינו להבין טקסטים כפי שמחבריהם רצו שנבין אותם, לאו שטראוס פיתח דרך פרשנות אשר הייתה אף היא, בדומה לזו של פופר, חפה מהקשר ולכן נוטה לשימוש אידאולוגי לא-נכון ומזלזל. תלמידיו של שטראוס, כגון אלן בלום (Bloom), ממחישים בבירור סכנה זו. אם בעיני פופר היה אפלטון מבשר הטוטליטריות, הרי לגבי בלום מסמל אפלטון דווקא את ההיפך, אם קוראים אותו בצורה אירונית כפי שרצה שיקראו אותו. אם שני אנטי-קומוניסטים כפופר ובלום יכלו להשתמש באפלטון בשתי צורות כה מנוגדות, הרי שהדבר מעיד עד כמה פולמוסיות ובעייתיות היו גישות הפרשנות שלהם.

הפילוסוף הבריטי-היהודי ממוצא רוסי (לטבי), ישעיה ברלין, הושפע קרוב לוודאי מן ההתקפה על ההיסטוריוציזם של קרל פופר, וכתוצאה מכך יצר שיטה של פרשנות טקסטואלית

הקרובה ברוחה לגישת ההבניה הרציונלית של כתבי יסוד במחשבה המדינית של פופר. הגישה העוינת של ברלין כלפי רוס, הגל ות"ה גרין (Green), הושפעה במידה לא-מבוטלת על-ידי פופר. פופר, כמו ברלין אחריו, גינה את הרומנטיקה בשל תפישותיה האסתטיות הלא-רציונליות, אשר הובילה את הרומנטיקנים לחלום על העיר השמימית; אך החלומות הללו הצליחו תמיד רק להפוך את הערים הארציות לגיהנום – "גיהנום אשר רק האדם עצמו הכין לחבריו בני האדם". פופר, בדומה לברלין, היה מודאג מכך, שבגלל אפלטון, הגל ומרקס, הפכה השאלה "מי צריך לשלוט?" – "החירות החיובית" בלשונו של ברלין – לסוגיה שיש לה השפעה מכרעת ומסוכנת על תאורטיקנים פוליטיים. כמו ברלין, המליץ פופר לפילוסופים פוליטיים לענות במקום זאת על שאלות כגון "כיצד להפעיל כוח?" ו"כמה כוח צריך להפעיל?". השאלה הראשונה – "מי צריך לשלוט?" – היא מסוכנת מאוד, כיוון שהיא "מובילה לתשובה סמכותית כגון הטובים ביותר, העם, או הרוב". לדעת ברלין, דווקא התאוריה של החירות החיובית מובילה את מצדדיה במדרון חלקלק ובאורח בלתי-נמנע אל שאלה לא-חכמה ומסוכנת מסוג זה.

הדאגה של פופר לגבי פילוסופים פוליטיים השואלים שאלות מסוג מוטעה (וברלין טען, שתאורטיקנים של החירות החיובית טענו טענות בצורה לא-הולמת), אפשר אולי להסיק, שפופר, בדומה לברלין, דגל בחירות שלילית. צ'רלס טיילור אכן סבור כך. הכהן אף הוא הגיע למסקנה דומה, כיוון שאחרי מלחמת העולם השנייה החלו תאורטיקנים פוליטיים ליברליים, לרבות פופר עצמו, לאמץ את הדפוס של החירות השלילית כתרופת-נגד למה שהם ראו כהשלכות הטוטליטריות של החירות החיובית, בייחוד בדפוסיה הגסים ביותר. אך צריך לציין, שפופר מעולם לא דגל בחירות שלילית באופן בלעדי. למרות ידידותו עם האייק, פופר טען למעשה, שצריך להשלים את החירות השלילית עם חירות חיובית חזקה, בבחינת מתן הזדמנויות שוות ומשמעותיות. בדיון שלו במרקס **בחברה הפתוחה ואויביה**, שיבח פופר את מרקס על שהבחין, שחירות שלילית בלבד היא "פורמלית" ולכן חלשה. יש להשלים את החירות השלילית בחירות "חומרית" כדי שתהא לה משמעות. פופר הסכים עם מרקס, ש"חופש כלכלי בלתי-מוגבל", המאפיין "קפיטליזם לא מרוסן", מביא "לתבוסה עצמית, בדיוק כפי שגורם חופש פיסי בלתי-מוגבל, וכוח כלכלי עלול להיות מסוכן כמעט כמו אלימות פיסית, מאחר ובעלי עודפי המזון יכולים לכפות על הרעבים שיעבוד 'מרצון', ולעשות זאת בצורה חופשית וללא כל שימוש באלימות".

על הדמיון הרב ועל נקודות המחלוקת שבין שני ההוגים, פופר וברלין, אפשר ללמוד מחליפת המכתבים ביניהם באביב של שנת 1959, לאחר שברלין שלח לפופר עותק מן ההרצאה שנשא באוקספורד וכתרתה "שני מושגים של חירות". פופר שיבח את ברלין על כך, שחשף את "הסכנות הפוליטיות שבחירות החיובית" ועל עמידתו הנחרצת "נגד היסטוריוזם מוסרי והיסטוריוציזם", אך מתח ביקורת על המסה של ברלין בשתי נקודות עיקריות. ראשית, התלונן בלי הסבר, שברלין מבין את מושג הרציונליזם בצורה מצומצמת מאוד, והכחיש כי הוא עצמו רציונליסט במובן המצומצם של ברלין.

פליטים יהודים מאוסטריה מגיעים ללונדון, דצמבר 1938

ההיסטוריונים אף הוא רציונליזם מעוות. מה שברלין כינה בשם "רציונליזם מטאפיסי" כולל בחובו את מה שפופר כינה "היסטוריונים לא טבעי"; ומה שברלין כינה בשם "ערפול מדעי" כולל בחובו את מה שפופר כינה בשם "היסטוריונים פרו-נטורליסטי".

ברלין הגיב פחות לביקורת השנייה של פופר, אך הדגיש: "כל ההרצאה שלי היא למעשה מאמץ ארוך או מחקר קצר – או הקדמה למחקר – של הדרך שבה רעיונות תמימים, ישרים או משחררים באמת (שאדם הוא חופשי למרות שהוא עבד, או אסיר, וכדומה) נוטים (לא בהכרח!) להפוך לרעיונות אוטוריטטיביים ודספוטיים המוליכים לשעבוד ולטבח, שעה שהם מבודדים ופועלים מכוח עצמם". בדרך זו ברלין ויתר ל"אויב" על "תחום" החירות החיובית מתוך "פחד האיום הטוטליטרי", כפי שיקבעו מבקרים כגון צ'רלס טיילור מאוחר יותר. מכל מקום, פחדים דומים לא הניעו את פופר לזנוח את הבסיס הפילוסופי שלו, למרות טענתו המוטעית של טיילור, כפי שצוין לעיל, שפופר צידד ב"תפישה שלילית לגמרי של החירות".

ברלין ופופר נבדלו זה מזה גם בעניינים אחרים המוזכרים בחליפת המכתבים שלהם. הדבר החשוב ביותר לענייננו הוא, שברלין הסכים עם פופר בגלוי, שרעיונות שואבים את כוחם מהעובדה, שהפיתם לציבוריים מנתקת אותם מכוונת יוצרם ומעניקה להם חיים וגורל משל עצמם. אך ברלין לבטח היה

הבנת הרציונליזם באופן כה מצומצם מחזקת למעשה את האי-רציונליזם הרומנטי, שהוא "אויב גדול לפחות כמו רציונליזם בלתי-ביקורתי". מכל מקום, הזכיר פופר לברלין, "אתה עצמך מהווה דוגמה מושלמת לרציונליות, כיוון שלהיות רציונלי מסמל בעיני את הנכונות לתת את הדעת לביקורת ולטענות – לביקורת של אנשים אחרים על מה שאדם חושב ואומר, ולביקורת מצד היחיד עצמו על השקפותיו ונטיותיו". שנית, התעקש פופר, "רעיון פשוט של חירות חיובית יכול להשלים את החירות השלילית": הרעיון, ש"אדם יחיה את חייו ככל האפשר, יתנסה, יתאמץ לממש דרך מסוימת משלו, אך יעניק שימת-לב מלאה לאחרים (ולערכים השונים שלהם) ולמה שהוא מעריך ביותר".

ברלין השיב לביקורת הראשונה של פופר והודה, כי "הלהט שלו להפריך את הרציונליזם המטאפיסי" הביא לכך, שלא כל צורך הוא "הטיל ספק בתבונה עצמה". רציונליזם מטאפיסי, כגון זה של רוסו והגל, הוא לא הגיוני ומסוכן. רציונליזם מדעי דוחה ומסוכן באותה מידה אם, כפי שהזהיר האייק, אנו הופכים אותו לאליל. משמע, "קיים ערפול מדעי מדכא לא פחות מזה של ההיסטוריונים, ובימינו הוא אף יותר מסוכן: הראשון יכול להיות עיוות של השיטה והמזג המדעי, כפי שהאחרון מעוות את ההיסטוריה". לפיכך, כשם שרציונליזם מטאפיסי ורציונליזם מדעי מופרז מעוותים את התבונה, כך ההיסטוריונים מעוות את ההיסטוריה; הווה אומר,

את הסבל החמור ביותר – עוני, מחלה וחוסר-זווה – ואנו יכולים לפיכך לעשות דבר-מה כדי להקל עליו. ברלין הלך בבירור בעקבות פופר באמונה, שרעיונות הם כלים רבי-עוצמה מבחינה פוליטית. הוא אף הסכים עם פופר, שחשיבה קלוקלת בצורה שיטתית, ואפילו מכוונה טובה, הופכת תרבויות לקנאיות מבחינה פוליטית. פטר מונץ (Munz) יכול היה לומר גם לגבי ברלין את מה שטען לגבי פופר: "פופר ייחס את עליית הנאציזם בגרמניה לסוג של חשיבה קלוקלת, שנובעת מכישלון להבין את ההבדל בין ידיעה לאמונה טפלה. הוא טען פעם אחר פעם, שבתרבות הגרמנית התפתחה סובלנות רבה כלפי חשיבה מבולבלת, כיוון שנתנו למחשבות מבולבלות ליהנות מהספק שמא הן עמוקות". כתוצאה מכך פופר "היה משוכנע, שבגרמניה טיפחו והוקירו תרבות אינטלקטואלית אשר גזלה מן הבריות את ההגנה מפני הנאציזם". ברלין עצמו הסכים עם פופר, שרומנטיקה והגליאניות תרמו – לכל הפחות – להחלשת שורשי הליברליזם. לאור כל השיקולים הללו, ברלין, כמו פופר, יעץ לאנשי הרוח להשתמש בכוחם של רעיונות בצורה אחראית ומיומנת. ככלות הכול, ברלין אף הוא כתב היסטוריה של המחשבה המדינית כדי להילחם בטוטליטריות.

סיכום

הגלות שנפתה על קרל פופר, כיוון שהנאציזם התייחסו אליו כיהודי על אף שהוא לא ראה עצמו ככזה, הביאה אותו להילחם בטוטליטריות באמצעות עיצוב ההיסטוריה של המחשבה המדינית בצורה ייחודית משלו. בהצגת אפלטון כטוטליטריסט מוקדם, הכתים פופר את שמה של המחשבה המדינית הקלסית בעיני אנשי רוח רבים לאחר מלחמת העולם השנייה; בכך שהפך ללא כל הצדקה את הגל לתופעה שולית וקבע כי הוא דטרמיניסט היסטורי גס ופסבדו-ליברלי, גרם פופר להיסטוריונים אינטלקטואליים כגון ישעיה ברלין ויעקב טלמון (אף הוא יהודי גולה) לסלק נאו-הגליאנים כגון ת"ה גרין, פ"י ברדלי (Bradley) וברנרד בוסנקה (Bosanquet) מהקנון הליברלי. כתוצאה מכך הפכה המסורת האנגלו-אמריקנית הליברלית למורשת מצומצמת מאוד, שהחלה עם תומס הובס וג'ון לוק ודילגה קדימה אל ג'ון סטיוארט מיל וג'ון רולס (Rawls). בדרך זו נדחקו ונשכחו שינויים רבים במסורת הליברלית, לרבות הליברלים ה"חדשים" האנגלים במאה התשע-עשרה כמו גרין. ההיסטוריה האינטלקטואלית הליברלית אורגנה מחדש בצורה פשטנית כדי לסייע בהפצתה בצורה חינוכית קלילה, דבר אשר חיזק את הנטייה לפרש את המסורת הליברלית בצורה פשטנית. למרבה המזל, ליברלים בני הדור השני לאחר מלחמת העולם השנייה החלו לגלות מחדש את המסורת "הפסולה" שלהם. הגל החל לעשות את דרכו חזרה אל הקנון הליברלי, ואת הגותם של גרין, ברדלי ובוסנקה החלו לחקור מחדש בצורה רצינית. פופר שגה גם בפרשנותו את מרקס, סילק ממנו היבטים שונים, והפך אותו לאויב היסטוריוציסטי נוסף של הדמוקרטיה הליברלית. למרבה הצער, מרקס, כפי שעוצב על-ידי פופר, גרם לתאורטיקנים רבים של מדע המדינה בעולם הדובר אנגלית לאחר מלחמת העולם השנייה להתייחס אליו ברצינות פחותה

מאשים את פופר בהגזמה בכתב האישום נגד אנשי הרוח שרעיונותיהם גרמו כמעט לבדם "לנזק חמור ביותר במשך אלפי שנים". בניגוד לפופר, ברלין לא היה מרחיק לכת ואומר: "חיסול המונים בשם של רעיון, תורה, תאוריה – זו היא הפעולה שלנו, ההמצאה שלנו, ההמצאה של אנשי הרוח. אם נפסיק לשסות בני-אדם ברעיהם – לרוב מתוך הכוונות הטובות ביותר – דבר זה לבדו יביא ברכה גדולה מאוד".

כפי שברלין לא היה משוכנע, שאנשי רוח מסוגלים לגרום נזק רב, כך הוא היה אף פחות אופטימי מפופר, אשר חשב, כי לאנשי רוח יש יכולת לעשות את הדבר הנכון. ברלין היה לפחות מהסס לדרוש מהם לאמץ את התועלתנות המתוקנת של פופר. במאמר "חיזוי ונבואה במדעי החברה" (שנכלל בקובץ מאמריו, **השערות והפרכות**) הביע פופר דעתו, כי לאור "הדחיפות הגדולה של השעה" חובתם של הפילוסופים היא "להשתמש בביקורת רציונלית כדי להשפיע על הבעיות הניצבות בפנינו". על הפילוסופים ואנשי מדעי החברה לסייע לנו לחשב את "התוצאות ארוכות הטווח" של מדיניות ציבורית, כדי שנוכל "לכלכל את צעדינו ביתר חכמה". חובתם של הפילוסופים ואנשי הרוח להיות פעילים, אך להיות תועלתנים צנועים:

על הפילוסופים לשקול את העובדה, שעקרון האושר הגדול של התועלתנים יכול בקלות להפוך תירוץ לדיקטטורה נדיבה, ולכן עליהם לשקול את ההצעה, להחליף עיקרון זה בעיקרון צנוע ומציאותי יותר – העיקרון, שמטרתה המוצהרת של מדיניות ציבורית צריכה להיות מלחמה נגד סבל שאפשר למנוע אותו, ואילו הגדלת האושר צריכה להישאר בעיקרה יוזמה פרטית.

תועלתנות מתוקנת זו יכולה, כך אני מאמין, להוביל ביתר קלות להסכם על תיקון חברתי. כיוון שדרכים חדשות של אושר הן תאורטיות, הן לא דבר אמיתי, הרי שקשה לקבוע דעה לגביהן. אך הסבל נמצא אתנו, כאן ועכשיו, והוא ייוותר עמו עד זמן רב. אנחנו מכירים אותו מניסיונו. הבה נאמץ לעצמנו כפילוסופים את התפקיד להחדיר לדעת הציבור את המחשבה הפשוטה, שנכון להיאבק בעוולות החברתיות הדחופות והממשיות ביותר בזו אחר זו, כאן ועכשיו, במקום להקריב דורות שלמים על מזבח הטוב הרב ביותר, שנמצא במרחקים ואולי אי-אפשר להגשימו לעולם.

אנשי רוח, לדעת פופר, צריכים לעסוק בפתרונות שיכולים להקל על מצוקות חברתיות מיידיות. משמע, עליהם להתרכז בהפחתת הסבל בעולם במקום להעצים את האושר בדרך שאפתנית ולא מועילה. אושר הוא עניין אישי ולכן לא-ממשי, ואילו הסבל הוא אובייקטיבי וממשי. הפחתת הסבל בעולם בצורה חלקית, צעד אחר צעד, היא חשובה ביותר, מאחר שהיא מעשית, ואילו הרצון להגדיל את האושר של המספר הגדול ביותר של האנשים איננו ראוי, מאחר שהוא חסר-תועלת ולא-יעיל במידה מסוכנת. פופר היה למעשה, כפי שהגדירו זאת תאורטיקנים מוסריים בני דורו, תועלתן שלילי. תועלתנות שלילית טוענת, כי מבחינה מוסרית אנו חייבים רק להקל על הסבל בעולם; איננו חייבים להגדיל את האושר, כיוון שהגברת התענוג פשוט איננה אפשרית, לאור העובדה, שניסיון מענג שונה בתכלית מיחיד ליחיד. לעומת זאת, יש לנו מושג ברור למדי מה גורם

מכפי שהיה ראוי לה. אך בדומה להגל, כך גם ביחס למרקס, על הדור החדש של תאורטיקנים של מדע המדינה והיסטוריונים של המחשבה המדינית לפסוע מעבר לצל הפרשנות שהטיל פופר על מרקס, כדי שאפשר יהיה לחזור ולהתייחס אליו בכבוד ראש.

טענו לעיל, כי לדעת פופר כל היסטוריה, בין שהיא אינטלקטואלית או מכל סוג אחר, היא הכרעה פרשנית. כל היסטוריה אינטלקטואלית היא נרטיב, ואין כל אפשרות אלא לפרש, לספר ולספר אותה מחדש בלי הרף. לנרטיבים יש השפעה על מהלך ההיסטוריה, והנרטיבים של ההיסטוריה של המחשבה המדינית חשובים במיוחד, כיוון שיש להם – כך האמין פופר – השלכות מבחינה פוליטית. עמדה זו הופכת את תפישת ההיסטוריה שלו, בצורה סמויה ואירונית, להיסטוריוציסטית אף היא. וכך גם לדעת ג'ון פוקוק:

פילוסופים הדנים בהיסטוריה אינטלקטואלית עושים זאת בדרך-כלל בצורה גרועה, כיוון שהם חושבים כפילוסופים. הם רואים התרחשות היסטורית, ומייחסים לה חשיבות פילוסופית. ולכן (1) הם כותבים היסטוריה של אותה התרחשות (דבר היכול להיחשב לגיטימי); (2) הם כותבים היסטוריה לאור מאורע או מאבק פילוסופי. בדרך זו הופכת ההיסטוריה למלחמה בין "החברה הפתוחה ואויביה" (פופר), או בין "חירות חיובית או שלילית" (ברלין), או בין פילוסופיה עתיקה ומודרנית (לאו שטראוס). אם הם רואים את ההיסטוריה כמונעת על-ידי בעיות פילוסופיות, המחשבה שלהם הופכת להיות היסטוריוציסטית, במובן שבו הגדיר פופר את המושג, ולכן ניתן לייחס גישה זאת אפילו לפופר עצמו.

הדיון של פופר בכוחם של רעיונות ושל נרטיבים לגבי רעיונות וגלגוליהם מותנה במתודה המדעית שלו המבוססת על השערות והפרכות ללא גבול. אם המדע עצמו מבוסס על הכרעות פרשניות, הרי לבטח גם היסטוריה אינטלקטואלית מבוססת עליהן. הכרעות פרשניות מדעיות שונות פותרות את הבעיות המדעיות שלנו לטוב או לרע. בה במידה, לדעת פופר, תפישות פרשניות שונות של ההיסטוריה האינטלקטואלית שלנו יכולות לסייע בפתרון הבעיות הפוליטיות שלנו בצורה טובה פחות או יותר. אך הנאמנות של פופר לכוחם של הנרטיבים האינטלקטואליים שלנו היא בחלקה גם תוצר, לדעתנו, של הגלות הכפויה והיותו קורבן כיהודי. בסופו של דבר, הגורל הפרטי של פופר בשילוב עם הפילוסופיה של המדע שלו העניקו לנו את **החברה הפתוחה ואויביה** ואת **זלות ההיסטוריוציזם**.

הגלות הכפויה של פופר השפיעה קרוב לוודאי על האנטי-היסטוריוציזם והאנטי-טוטליטריות הייחודיים שלו, ואלה השפיעו בתורם על שיטת פרשנות הטקסטים הלא-שגרתית שלו. "השפיעו קרוב לוודאי" ולא יותר מכך, כיוון

שיטת הפרשנות הטקסטואלית של פופר מבוססת במידה רבה גם על משתנים רבים אחרים, בייחוד על השיטה המדעית שלו. כל היסטוריה אינטלקטואלית היא תמיד מעשה נרטיבי, דבר ההופך אותה אכן לאידאולוגיה במובן הרחב והלא-שלילי (ובלי ספק לאידאולוגיה פולמוסית בשעה שהנסיבות הופכות דרמטיות ומפחידות). הדרך שבה אנו כותבים ויוצרים היסטוריה אינטלקטואלית בכלל, ואת תולדות המחשבה המדינית בפרט, היא אתגר פרשני נוקב ובעייתי לא פחות מאשר פרשנויות טקסטואליות אלה או אחרות.

***

מאמר זה הוא חלק ממחקר מקיף על "גלות ופרשנות: המצאתה מחדש של ההיסטוריה האינטלקטואלית האירופית", שדן בשורה של גולים יהודים מאירופה הנאצית. גרסה אנגלית מורחבת של המאמר התפרסמה ב-*Journal of Political Ideologies* ביוני 2006.

המחברים מבקשים להודות לג'ון פוקוק, לאה הוכמן, פרד רוזן, פטר מונץ, מיכאל פרידן, דן דינר, יונתן שטיינברג, דוד הוד, מיכאל הד, סטיב וויטמן וחוסה צ'רניס, על הערותיהם והארותיהם המאלפות והחשובות.

לקריאה נוספת:

- דייוויד אדמונדס וג'ון איידינאו, *הדוקרן של ויטגנשטיין*, תל-אביב 2005.
- זאב בכלר, *פילוסופיה של המדע*, תל-אביב 1979.
- קרל פופר, *החברה הפתוחה ואויביה*, ירושלים 2003.
- Malachi Hacoen, *Karl Popper: The Formative Years 1902–1945*, Cambridge 2000.
- Ian Jarvie and Sandra Pralong (eds.), *Popper's Open Society after 50 Years*, London 1999.
- Karl Keuth, *The Philosophy of Karl Popper*, Cambridge 2005.
- Peter Munz, *Beyond Wittgenstein's Poker*, Aldershot 2004.
- Karl Popper [1945], *The Open Society and Its Enemies*, London 2002.
- , [1957], *The Poverty of Historicism*, London 1997.
- , [1963], *Conjectures and Refutations*, London 1989.
- , [1992], *Unended Quest*, London 2002.
- , *Lesson of this Century*, London 1997.
- , *All Life is Problem Solving*, London 1999.
- , *Popper Selections*, ed. David Miller, Princeton 1985.
- Paul Arthur Schilpp (ed.), *The Philosophy of Karl Popper*, La Salle, Illinois 1974.

מקורות האיורים:

תמונות בעמודים 15, 19, 21, 23, 25: אימג'בנק ישראל – Gettyimages